

УДК 374.1

Куцаєва Тамара Олександрівна
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу історії України ХХ ст.,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
tamara_kusaeva@ukr.net

Дідора Лариса Костянтинівна
провідна бібліотекарка
відділу науково-видавничої діяльності,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
didora.larisa@gmail.com

Tamara O. Kutsaieva
Candidate of Historical Sciences (PhD)
senior research fellow,
Department of the History of Ukraine in the 20th century,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

Larysa K. Didora
leading librarian,
Department of Scientific Publishing,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**МАЙСТЕР-КЛАС “КНИГА – БАГАТОГРАННЕ ДЖЕРЕЛО МУЗЕЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ”:
НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА МУЗЕЙНИКА**

**THE WORKSHOP “BOOK AS A MANY-SIDED SOURCE OF MUSEUM PRESENTATIONS”: INFORMAL
EDUCATION OF MUSEUM STAFF**

Анотація

У статті публікується концепція та структура майстер-класу на базі бібліотеки Національного музею історії України “Книга – багатогранне джерело музейних презентацій” для ознайомлення зацікавлених осіб із музейного середовища. Метою публікації є також подання матеріалу для можливості його застосування іншими музеями. Деталізовано умови проведення майстер-класу як заходу неформальної освіти, що передбачає такі важливі компоненти, як домовленість про правила: не лише встановлення комунікації, спільних цілей та team building, а й правила користування книгою та забезпечення учасників достатніми фізичними умовами під час роботи у приміщеннях із паперовим пилом. Запропоновано структуру, оптимальну тривалість та покроковий сценарій майстер-класу, описано методіку його проведення. Зосереджено увагу на таких елементах (кроках, етапах) майстер-класу, як вибір книги та робота з нею, що містить кілька видів аналізу для здобуття очікуваних організаторами навичок. Окремо підкреслено, що важливим є пошук зв’язків особистостей, яким присвячені книги або були їхніми власниками, з українським контекстом. Подано опис та умови проведення шести послідовних практичних та інтерактивних завдань, що домінують над лекційним компонентом та збалансовані за змістом (індивідуальна та групова робота). Також запропоновано чисельні case study як приклади до завдань. Усі запропоновані активності сприяють підвищенню практичної обізнаності експозиціонера в тому, як книга з умовного пасивного об’єкта експозиції може стати активним учасником музейної комунікації.

Ключові слова: стародрук, бібліографічний покажчик, історія єврейської громади, колекційний опис, музейна бібліотека, неформальна освіта дорослих, одинична книжкова пам’ятка, юдаїка.

Summary

The article presents the concept and structure of the workshop “Book as a many-sided source of museum presentations”. The authors have the aim to familiarize with it a wide range of audiences among the museum staff on the base of the library of the National Museum of Ukrainian History, as well as to give the possibility for scaling and diversification of the proposed experience by other museums. Conditions for conducting the workshop as a non-formal education workshop, that include a rule agreement of communication, common goals, team building, the rules for using the book and sufficient physical conditions of participants to work with paper dust are set in the text. The structure, optimal duration, step-by-step scenario and methods of the workshop are described, too. Attention is paid to such elements of the workshop as the choice of a book. The working process with that includes several

types of analyses for the participants to obtain the skills expected by the organizers. It is emphasized that it is important to find links between personalities that were mentioned in the books or were their owners, with the Ukrainian context involved. The article also presents the description and terms of the six practical and interactive tasks, performed consistently, that dominate in the lecture and are balanced in the content (individual and group work). Numerous case studies (as examples for the tasks) are also proposed. All the proposed activities contribute to practical skills of the museum employees and let them become more practical in the way that any book could be used as an active participant of the museum communication, not its passive object of the exposition.

Key words: old printed book, bibliographic index, history of the Jewish community, inventory, museum library, informal education of adults, unique book, Judaica.

Актуальність та новизна статті полягає в тому, що нині відчувається брак опублікованих текстів, націлених на виклад концепцій, змісту та покрокових сценарії воркшопів, майстер-класів, робітень або тренінгів неформальної освіти для музейників під час музейної комунікації. Адже, за нашими узагальненнями, багато названих заходів супроводжується лише інформаційними повідомленнями в засобах масової інформації, а найчастіше – в соціальних мережах, на сторінках музеїв або громадських організацій та публікацією програм самих заходів. Дистанційно з метою набуття досвіду цю інформацію, на жаль, не можна використати для повноцінного ознайомлення зі змістом та структурою самого майстер-класу.

Метою статті є публікація концепції та структури майстер-класу “Книга – багатогранне джерело музейних презентацій” для ознайомлення широкого кола зацікавлених осіб, а також можливості масштабування та урізноманітнення запропонованого досвіду іншими музеями.

Джерелами для підготовки майстер-класу та повідомлення стали антикварні та букіністичні видання з різної тематики, що зберігаються у бібліотеці Національного музею історії України (далі – НМІУ) та містять книжкові знаки. Вперше у практиці бібліотеки музею ми почали її систематизацію та атрибуцію на поч. 2018 р. у форматі розвитку дослідницьких (наукових) компетенцій музейного бібліотекаря. У 2019–2021 рр. означене дослідження триватиме в межах наукової теми “Книжкові знаки та маргінальні написи на виданнях із фондів бібліотеки Національного музею історії України”. Як джерела підготовки майстер-класу ми використали дві авторські доповіді “Книжкові знаки, дарчі та маргінальні написи на виданнях із наукової бібліотеки та фондозбірні Національного музею історії України: актуальність музейної презентації (на прикладі теми «Юдаїка»)» (далі – (1)) та “Анотований бібліографічний покажчик до теми «Історія єврейської громади України XIX – першої пол. XX ст.» на матеріалах фондової колекції та наукової бібліотеки Національного музею історії України” (далі – (2)). Вони також містять ґрунтовну бібліографію. Доповіді було виголошено на Щорічній науково-практичній конференції Національного музею історії України 6–7 грудня 2018 р. в секції “Історія формування музейних колекцій. Музейні колекції як історичне джерело. Наукова атрибуція фондкових колекцій”¹.

Проведені дослідження матеріалів бібліотеки та фондозбірні НМІУ, аналіз музейної експозиції (залів № 24 “Україна в 1917–1922 рр.” та № 28 “Україна у другій пол. 1980-х рр. – 1991 р.”, де експонуються три книги із дарчими екслібрисами проф. Д. Багалія, Л. Лук’яненка та власницький напис Д. Дорошенка²) та досвід виставкового проекту “(Не)втрачене: раритети обрядів та повсякдення єврейської громади України XIX – першої третини XX ст.” продемонстрували актуальність навичок використання книги як багатогранного джерела музейних презентацій. Отже, важливим є розуміння певного покрокового алгоритму роботи із книгою для того, щоб вона була використана під час музейної комунікації ширше, ніж просто пасивний експонат – ілюстрація нарративу, яка зазвичай презентується в закритому вигляді.

Цільовою аудиторією майстер-класу є музейники, які залучені до науково-експозиційної діяльності (1) та потребують розуміння багатогранності можливостей книги – саме тих, що можна використати в музейній презентації, окрім назви чи змісту для ілюстрації нарративу або як предмета інтер’єру. Друга група зацікавлених в участі у заходах музейників може об’єднати співробітників фондів (2). Завдяки участі вони урізноманітнять свої навички для наукового опрацювання та атрибуції книг – музейних предметів (сучасних, букіністичних, антикварних та частково стародруків). Адже частиною науково-фондової роботи будь-якого музею, що має тривалу історію, є не лише підготовка науково-уніфікованих паспортів на нові надходження. Практика НМІУ засвідчує, що постійно проводиться додаткова атрибуція та (ре)атрибуція музейних предметів³, які давно зберігаються у фондозбірні та інформація про них сконцентрована в інвентарних картках (діяли в добу радянської держави). На жаль, ці картки зазвичай містять мало інформації. Тож доопрацювання інвентарних карток та підготовка нових науково-уніфікованих паспортів є частиною діяльності сучасного музею. Принагідно зазначимо, що нині відбір видань із книжковими знаками або іншими прикметними елементами, доданими під час їх виготовлення (особлива обкладинка, ілюстрація тощо) або побутування (маргінальні написи, вклеювання тощо), майже не може проводитися за фондово-обліковою документацією. Тематичні каталоги, книги надходження та інвентарні картки, складені в музеї десятки

1 Програма Щорічної науково-практичної конференції Національного музею історії України 6–7.12.2018 р. – Київ: НМІУ, 2018. – С. 27.

2 Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків: СОЮЗ (містить дарчий екслібрис проф. Д. Багалія академіку А. Кримському); Ідеологія і практика УПР. Матеріали теоретичної конференції. – Київ: УРІП, 1991 (містить дарчий екслібрис Л. Лук’яненка НМІУ від 25 грудня 1991 р.); Програма і статут Товариства Українського козацтва. – Київ: Друкарня військового міністерства, 1918 (містить власницький напис Д. Дорошенка).

3 Куцаєва Т. О. “Додаткова атрибуція” і “(ре)атрибуція” музейних предметів: питання актуальності (на прикладі колекції НМІУ) // Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції “Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації”, Львів, 21–22 квітня 2017. – Львів, 2017. – С. 67–70; Її ж. Визначення термінів “додаткова атрибуція” і “(ре)атрибуція” щодо музейних предметів: на прикладі раритетів обрядів і повсякдення єврейської громади України 19–20 ст. в колекції НМІУ // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності”, Київ, 6–7 червня 2017. – Київ: Вид. О. Філюка, 2017. – С. 144–148.

років тому, не містять означених відомостей, а лише періодично відображають зміст дарчих написів⁴.

Комфортні умови проведення майстер-класу передбачають роботу в невеликих групах до 6–7 осіб, використання обладнання, що дозволить насамперед зберегти від пошкоджень антикварні видання (підставки для книжок, рукавички із тканини, лупа, закладки). Адже деякі видання, що зберігаються в бібліотеці, є надзвичайно старими. Це, наприклад, паризьке видання французькою мовою адвоката Ж. Лакомбе “Histoire des revolutions de l’Empire de Russie” (1760) – твір на 412 с. у твердій палітурці кишенькового формату, перевиданий у 1970-х рр. Відповідно до класифікації “Української бібліотечної енциклопедії”, ця книга є стародруком (з’явилася до 1830 р.)⁵. Унікальність видання для контексту НМІУ посилюється тим, що воно належало книгозбірні Музею-кабінету антропології та етнографії ім. Хв. Вовка Всеукраїнської академії наук. Про це свідчать два шрифтові екслібриси, штампи бібліотеки. Визначення належності книги до букіністичних, антикварних видань або стародруків, як і атрибуція книжкових знаків, є важливою частиною програми майстер-класу.

Так само великий інтерес для майстер-класу становить ще один стародрук – рукописна книга 1879 (1889?) р. “О лжепророках”. Походить вона з колекції рукописів археолога, етнографа та засновника Ростовського археологічного музею Андрія Олександровича Титова. Про належність книги А. Титову свідчить паперовий книжковий знак (на форзаці рукопису) та шрифтові екслібриси, штампи (на сторінках) бібліотеки колекціонера. Рукопис оформлений як видання кишенькового формату у твердій палітурці та написаний на папері з гербовими знаками. Акцентами вивчення походження книг, особливо стародруків, має стати прийняття того, що інформація про них може бути надзвичайно обмежена, а також те, що необхідно фіксувати як достовірну лише 100-відсотково перевірену інформацію

Приклад № 1: рукописна примітка на форзаці означеної книги про придбання її в “Е. И. Барсова” може лише підвести до думки про те, що її попереднім власником був скретар Імператорського товариства історії старожитностей Єлїдифор Васильович Барсов або його родич чи однофамілець. Додаткові консультації к. іст. н. В. Арістова⁶ – дослідника літописання та давньоруських рукописів, вивчення згаданого каталогу авторства самого А. Титова та порівняння історичних фактів дозволяють зробити певні висновки. Книгу придбано в Єлїдифора Барсова (у будь-якому разі – в його родині). Своєю чергою, власне рукопис А. Титова специфічний для читання сучасниками. Літера, що визначала написання власника по-батькові, може читатися як «И», «М», «Ц», а також присутня характерна для окремого почерку літера «В». Отже, ім’я та по-батькові, що підлягають розтекстуванню до їх повного розшифрування, мають подаватися мовою оригіналу у квадратних дужках із приміткою, якою мовою вони написані, перевірятися за максимальною кількістю джерел. На майстер-клас необхідно запрошувати консультантами фахівців із вузьких тем.

Та сама, що й означена, ситуація складається і з різними номерами, що ідентифікуються на книжках. **Приклад № 2:** Різні номери охоронної картки № 695 та номери з опису № 761 книги “О лжепророках” у колекції А. Титова ускладнюють її пошук, зокрема, зважаючи на відсутність примірника видання або електронної версії 1-го випуску охоронного каталогу слов’яно-руських рукописів, що опублікував колекціонер у 1881 р. (містив опис книг до № 829). Водночас триваліший пошук дозволив ідентифікувати книгу за іншою працею А. Титова – “Описание славяно-русских рукописей...”⁷. Тож запропонований приклад, або т. зв. case study, засвідчує, що іменування (атрибуція) надходжень у бібліотеку Національного музею історії України багато років тому відбувалося не завжди коректно. Нами визначено, що відібрана для майстер-класу книга “О лжепророках” 1879 (1889 – ?) р. – це одична книжкова пам’ятка, рукописна книга⁸ “Иоана Златоустаго слово” XVII ст. А. Титов придбав її в Є. Барсова в 1879 р. за п’ять карбованців. Це підтверджено загальним висновком інформації з “Описания славяно-русских рукописей...” (саме зміст вказаного каталогу міг поставити під сумнів оригінальність примірника у бібліотеці), рукопису синього кольору на форзаці книжки, консультацій фахівця з рукописів та порівнянням історичних фактів.

Водночас відсутність певного результату не має розчаровувати експозиціонера. Це лише урізноманітнює історію предмета, яка має бути відображена в експлікаціях до виставки та збільшити мотивацію до науково-дослідної діяльності.

Важливою є домовленість про правила користування книгою під час майстер-класу (її перспективного експонування): заборона заламувати обкладинку та корінець книжки, здавлювати або загладжувати розворот для зручності читання – тобто, робити все, що надасть книжці експозиційнішого вигляду, але може нашкодити стану її збереження, навіть незважаючи на те, що книга із бібліотеки музею не є музейним предметом.

Обов’язковою вимогою для початку роботи з обраною літературою є встановлення певних фізичних умов для учасників та ведучих заходу. Наявність в учасників алергічних реакцій на паперовий пил (т. зв. “паперова алергія”) трапляється досить часто в офісних співробітників, бібліотекарів та архіваріусів. Врахування цієї проблеми є важливим пунктом у разі роботи зі стародруками та дуже старими антикварними виданнями. Тож у організації майстер-класу має брати участь і реставратор, який визначить не лише наявність на папері грибка або плісняви, а й дасть експертний висновок щодо стану книги та можливості її використання.

4 Див. ширше: НМІУ. – РА-1–2; РА-34; РА-60.

5 Стародруки / [Електронний ресурс]: Українська бібліотечна енциклопедія. – Режим доступу <http://ube.nplu.org/article/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B8> (дата звернення: 16.12.2018). – Назва з екрана.

6 Арістов В. Ю. Невідомі рукописи колекції А. О. Титова із фондів НМІУ // Науковий вісник Національного музею історії України. – № 4 – 2019.

7 Титов А. А. Описание славяно-русских рукописей, находящихся в собрании члена-корреспондента Императорского Общества Любителей Древней Письменности А. А. Титова: в шести томах. – Москва: Печатня А. И. Снигеревой. – Т. 2. – 1900. – С. 82–83.

8 Див. ширше п. 2.1.: Стародруки / [Електронний ресурс] / Українська бібліотечна енциклопедія. – Режим доступу <http://ube.nplu.org/article/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B8> (дата звернення 16.12.2018). – Назва з екрана.

Сценарій майстер-класу є досить типовим для заходів неформальної освіти дорослих і складається зі вступу (знайомство учасників, team building, домовленість про правила, timing (синхронізація), презентація плану заходу, визначення мети, яку потрібно буде досягти), основної частини (поєднує лекційний компонент, практичні завдання для учасників, які працюватимуть індивідуально та об'єднуюватимуться в невеликі групи), заключної частини (підсумки й узагальнення здобутих навичок, рефлексії) та feedback (зворотний зв'язок; його учасники мають надіслати організаторам заходу протягом тижня на основі окремої анкети). За домовленістю групи, учасники можуть отримати неформальне “домашнє завдання” для виконання у відділі або іншому музеї із подальшою презентацією в соціальних мережах, наприклад, у фейсбуці.

Прикладом такої активності стали започатковані нами блог та серія постів (онлайн-публікацій) у фейсбуці під назвою “Музейні знахідки”. Їх метою є популяризація ідеї запропонованої роботи із книгою та оприлюднення цікавих зображень та фактів, пов'язаних із нашими розвідками. Частину постів поширили інші музейники на своїх сторінках та в тематичних групах, зокрема в “Забутій спадщині”. Це все сприяє networking (неформальній соціальній взаємодії), популяризації науково-дослідної діяльності та новачій НМІУ. Важливим висновком згаданих публікацій є спроба перетворити книгу на ланку, яка пов'яже розрізнену і зазвичай маловідому інформацію. Наприклад, пост про Г. Колцуняка, автора книги “Народні хрести в Коломийщині”, яка містить його дарчий екслібрис книгозбірні Кабінету-музею антропології та етнографії ім. Хв. Вовка, ознайомлює з маловідомими деталями біографії репресованого музейника та його фотографіями⁹. Також networking у нашому випадку полягає в налагодженні зв'язків не лише з іншими інституціями, а й з колишніми власниками книжок. Отож, одним із завдань майстер-класу є ґрунтовна атрибуція книжкових знаків, а завдяки їм – і з'ясування “легенди” предмета музейного значення або його провенанса. Наприклад, на каталозі монреальського музею образотворчих мистецтв Museedes Beaux-Arts та трьох інших європейських картинних галерей нами виявлено два різні види екслібрисів київського бібліографа Я. Бердичівського¹⁰. Нині він живе за кордоном, і завдяки листуванню з цією людиною ми з'ясували те, як книга опинилася у НМІУ.

Орієнтовна тривалість майстер-класу – 4 год. із однією перервою. Принагідно зазначимо, що для запропонованого заходу є характерними стандартне для неформальної освіти інтенсивне чергування теорії із практичними вправами, brainstorm (мозковим штурмом), зорієнтованість на спільний результат, дискусія з метою обміну досвідом, забезпечення учасників повноцінним комплектом роздаткових матеріалів та feedback. Важливим є вільний доступ учасників до інтернету напередодні заходу, адже виконання практичних завдань передбачає роботу з масивами інформації, що не можуть бути визначені та роздруковані заздалегідь.

Методика проведення майстер-класу. Вибір книги як предмета музейного значення для аналізу та майбутньої експозиції є найскладнішим етапом. Національний музей історії України ще не проводить окремих дослідницьких проєктів із метою відбору видань із книжковими знаками як із фондозбірні, так і з музейної бібліотеки. Тож вибір є випадковим, у нашому випадку – у форматі пошуку “на полицях” у певній рубриці у книгозховищі бібліотеки. В кожному разі, ця робота є кропіткою та виходить за межі простого читання назви книги або імені автора. Саме під обкладинкою книги приховано багато цікавих елементів: книжкові знаки (екслібриси, знаки палітурників тощо), маргінальні написи, ілюстрації та карти. Тут потрібно пам'ятати, що гербові екслібриси та інші книжкові знаки часто друкувалися на обкладинках та корінцях книг, і їх варто навчитися відрізняти від просто прикрас обкладинки.

Практичне завдання № 1: для учасників майстер-класу проводять екскурсію книгозховищем бібліотеки, вони мають змогу обрати будь-яку книгу для подальшого опрацювання. Після вибору книг учасники обговорюють свій вибір і складають спільний перелік критеріїв, які вплинули на цей вибір. Від кожного учасника організатори очікують щонайменше п'ять критеріїв для того, щоб простежити спільні тенденції, індивідуальні рішення, вийти за межі емоційного “сподобалося” та перейти до критичного осмислення.

Робота із книгою (відбувається індивідуально або в невеликих групах по 2–3 учасники) проводиться творчо, хоча дещо схематично. Бібліографічний аналіз передбачає підготовку бібліографічного опису книги відповідно до актуальних стандартів мовою оригіналу та із перекладом українською. Переклад українською мовою може бути складним для учасників і потребувати роботи зі словником, пошуку інформації в інтернеті. Важливими акцентами цієї вправи є визначення “статусу” книги (антикварна, букіністична або стародрук, рідкісна, цінна тощо)¹¹. Тут необхідно також проаналізувати тираж видання, перевірити наявність примірника в електронних каталогах бібліотек, на аукціонах тощо. Навчання учасників заходу опису рідкісних та цінних видань для відбору до Державного реєстру національного культурного надбання не є метою організаторів, тож вони очікують, що увагу буде приділено умовно “рідкісним та цінним виданням”, умовно “важливим”. Для такого прикладу можна опрацювати книгу “Город Умань. Краткий исторический очерк” із рукописним екслібрисом або власницьким написом [26 квітня 1913. Прізвище нерозбірливо – Авт.]¹². Її наклад видавцем не вказаний, а під час пошуку в інтернеті такий примірник не знайдено.

Практичне завдання № 2: учасники готують бібліографічний опис книг, використовуючи роздаткові матеріали –

9 Карна слідча справа Г. М. Колцуняка, див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66 576. – 166 арк.; Колцуняк Г. М. Народні хрести в Коломийщині. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1919. – 40 с.

10 Див. детальніше: Бердичевский Я. Еврейские книжники. Из истории людей и экслибрисов // Ступець. – 2005. – № 15. – С. 440–474.; Его же. Еврейские книжники Украины. Из истории людей и экслибрисов // Ступець. – 2003. – № 13. – С. 252–289; Lacombe M., avocat. Histoire des revolutions de l'Empire de Russie. – Paris: Broche, 1760; de Lafenestre G., Richtenberger E. La peinture en Europe – Venise. [Б. м.], [Б. в.], 1900.

11 Див. детальніше: НМІУ. – РА-1–2.

12 Яцуржинский Х. П. Город Умань. Краткий исторический очерк. – Умань: Типография “Энергия” Х. Баренбойма и Я. Перельштейна, 1913. – 30 с.

вимоги ДСТУ¹³. Після виконання завдання відбувається спільне обговорення результатів.

Наступним кроком майстер-класу є аналіз усіх додатків або вилучень “не від видавця”, тобто наявних книжкового знака, маргінального напису, відсутніх сторінок або, навпаки, доданих елементів (фрагментів реставрації, вклеєних аркушів, підкреслень тощо). Це дозволяє сприймати книгу як частину повсякдення та відшукати зв’язки між примірником багатотиражного видання із конкретною особистістю (власником), зрозуміти її індивідуальність.

Практичне завдання № 3: учасники здійснюють аналіз за означеними критеріями, а також обирають для аналізу будь-які прикметні та важливі, на їхній погляд, елементи книги “не від видавця”, складають їх перелік та обґрунтовують свій вибір. Після виконання завдання відбувається спільне обговорення результатів та створення рейтингу “додатків”.

Важливим кроком є наступний фактичний опис та розшифрування усієї можливої інформації видавця – назви серії, ПБ та адреси видавців, ПБ авторів, їхні наукові звання та титули (вказані на титульній сторінці), ПБ та реквізити палітурників (вказуються на книжкових знаках, які кріпляться на форзаці або нахзаці), ПБ, титули та посади осіб, яким написано посвяти на сторінках. Важливим є повне розтекстування абрєвіатур.

Практичне завдання № 4: учасники здійснюють аналіз наявної інформації видавця, переважно за допомогою пошуку в інтернеті. Після виконання завдання відбувається спільне обговорення результатів, проводяться уточнення та обговорюються найпроблемніші для вивчення елементи.

Найважливішим для перспективного використання книги в експозиції як активного учасника музейної комунікації є біографічний аналіз, що проводиться щодо усіх прізвищ, згаданих видавцем (автори, видавці, художники-ілюстратори, особи, яким присвячується або дарується книга тощо) на книжкових знаках та в маргінальних написах. Увага має зосереджуватися також на особах, які зображені на ілюстраціях. Особлива увага повинна приділятися пошуку зв’язків особистостей із українським контекстом.

Практичне завдання № 5: учасники проводять коротке історико-біографічне дослідження кількох прізвищ, згаданих у книгах, на вибір із використанням ресурсів інтернету або задалегідь підготовлених організаторами заходу інформаційно-довідкових матеріалів. Робота також передбачає пошук зображення самої особи, членів її родини, ілюстрацій життя тощо. Після виконання завдання відбувається спільне обговорення результатів та складання рейтингу аспектів біографії, на які необхідно звертати увагу.

Для прикладу можна навести біографію доктора Л. І. Каценельсона (1847–1917) – медика, сходознавця-гебраїста, прозаїка, співавтора енциклопедичних видань, ректора Курсів сходознавства у Петербурзі, члена Товариства поширення просвіти серед євреїв Росії, редактора Єврейської енциклопедії та уродженця Чернігова¹⁴.

Таким чином експозиціонер отримує можливість урізноманітнити музейну розповідь нововиявленими об’єктами (книга, ілюстрація, книжковий знак тощо) і зрештою подолати певну “кризу” експонатів, що часто спостерігається в музеях із низки тем. Наприклад, на нашу думку, історія Голокосту в Європі майже не представлена в музейних експозиціях вітчизняних державних музеїв не тільки в наративі, а й через експонати. Тож, що стосується Національного музею історії України, книга С. Дубнова “Євреї в Росії в епоху Миколи Другого” може стати ілюстрацією історії єврейських гетто в Європі¹⁵. Використання в експозиції книги, що має дещо відсторонений від історії України та історії Голокосту текст, компенсується тим, що автор книги Семен Маркович (Шимен Меєрович) Дубнов (1860–1941) – єврейський історик та публіцист, один із засновників Єврейського історико-етнографічного товариства, був страчений 1941 р. в ризькому гетто в дуже похилому віці. Не менш важливим є аналіз історичного контексту, в якому жив автор, видавець, власник книжкового знака тощо. Наприклад, автор книги про історію єврейського народу Митрополит Йосиф – постать, надзвичайно важлива для музейної розповіді про період Великого терору. Відмовившись продемонструвати повну лояльність Православної Церкви до радянської влади та перейти на служіння з Ленінграду до Одеси, він був репресований та розстріляний у 1937 р.¹⁶.

Передостаннім кроком майстер-класу є змістовний аналіз обраної книги. Це найпростіший процес, який дозволяє проілюструвати цікавими цитатами наратив експозиції, але потребує ретельного вивчення тексту.

Практичне завдання № 5: учасники проводять покроковий аналіз тексту книги у форматі зміст – анотація (вступна частина) – розділи. Після виконання завдання відбуваються презентації та обговорення цитат.

Завершальним етапом майстер-класу є пошук інформації, пов’язаної із книгою або персоналіями. Фактично це процес пошуку музейних предметів у колекції музею, предметів музейного значення або ілюстрацій, які зроблять книгу та її прикметні елементи “відчутнішими”, “візуалізованішими” та “зрозумілішими” для відвідувача. Саме так книга почне “вести” комунікацію з аудиторією в експозиції. Показовим прикладом у цьому разі є карна справа вже згаданого Г. Колцуняка – одного із завідувачів відділу фондів Всеукраїнського музею ім. Т. Шевченка, страченого в урочищі Сандармох 1937 р. В означеному документі ми виявили не лише документи репресованого, а й і його особисті папери та фотографію в цивільному одязі (в опублікованих джерелах є лише фотографія у військовій формі). Книга Г. Колцуняка є не лише ілюстрацією до історії репресій 1937 р., а й до історії Кабінету-музею антропології та етнографії ім. Хв. Вовка, історії самого НМІУ (2019 р. відзначається 120-річчя від заснування інституції), Української Галицької армії (заснування Г. Колцуняком її духового оркестру), отже багатограним джерелом музейної презентації.

13 Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4163–2003. – Київ: Державна архівна служба України, 2004. – 9 с.

14 Еврейская энциклопедия: свод знаний о еврействе его культуре, прошлом и настоящем в 16 т. / ред. Л. К. Каценельсона – Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1908–1913.

15 Дубнов С. М. Евреи в России и Западной Европе в эпоху антисемитской реакции. В трех книгах. – Вып. 1: Евреи и царствование Николая II (1894–1914). – Петербург: Еврейский издательский кооператив “Кадима”, 1922. – 84 с.

16 Иеромонах Иосиф. История иудейского народа по археологии Иосифа Флавия. – Сергиев Посад: Собственная типография Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, [після 1903]. – 484 с.

Практичне завдання № 6: учасники проводять пошук візуальних джерел, які доповнюють або унаочнюють інформацію, що пов'язана із книгою або персоналіями, і накопичують ілюстративний матеріал, що може бути використаний у експозиції. Відбір зображень супроводжується оформленням посилання на джерело відповідно ДСТУ та права використання зображення. Відібрані зображення можуть бути презентовані на екрані телефона або роздруковані на принтері (за наявності). Після виконання завдання відбуваються короткі презентації та обговорення балансу між нарративною експозицією та експозицією, орієнтованою на артефакти або експонати.

Результатом майстер-класу стане набуття його учасниками практичних навичок, а висновком, який зроблять учасники під час спільної рефлексії, буде розуміння того, що через різні види роботи, зокрема аналіз книги, експозиціонер стає практично обізнаніший у тому, як книга з умовного пасивного об'єкта експозиції може стає активним елементом музейної комунікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Арістов В. Ю.* Невідомі рукописи колекції А. О. Титова із фондів НМІУ // Науковий вісник Національного музею історії України. – № 4. – 2019 (в друці).
2. *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України. – Харків: СОЮЗ, 1918. – 308 с. (з дарчим екслібрисом проф. Д. Багалія акад. А. Кримському)
3. *Бердичевский Я.* Еврейские книжники. Из истории людей и экслибрисов // Єгупець. – 2005. – № 15. – С. 440–474.
4. *Бердичевский Я.* Еврейские книжники Украины. Из истории людей и экслибрисов // Єгупець. – 2003. – № 13. – С. 252–289.
5. *Дубнов С. М.* Евреи в России и Западной Европе в эпоху антисемитской реакции. В трех книгах. – Вып. 1: Евреи и царствование Николая II (1894–1914). – Петроград: Еврейский издательский кооператив “Кадима”, 1922. – 84 с..
6. Еврейская энциклопедия: свод знаний о еврействе его культуре, прошлом и настоящем в 16 т. / ред. Л. К. Каценельсона – Санкт-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1908–1913.
7. Ідеологія і практика УПР. Матеріали теоретичної конференції. – Київ: УРП, 1991 (з дарчим екслібрисом Л. Лук'яненка НМІУ від 25.12.1991).
8. *Иеромонах Иосиф.* История иудейского народа по археологии Иосифа Флавия. – Сергиев Посад: Собственная типография Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, [після 1903]. – 484 с.
9. *Колчуняк Г. М.* Народні хрести в Коломийщині. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1919. – 40 с.
10. *Куцаєва Т. О.* Додаткова атрибуція і “(ре)атрибуція” музейних предметів: питання актуальності (на прикладі колекції НМІУ) // Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції “Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації”, Львів, 21–22.04.2017. – Львів, 2017. – С. 67–70.
11. *Куцаєва Т. О.* Визначення термінів “додаткова атрибуція” і “(ре)атрибуція” щодо музейних предметів: на прикладі раритетів обрядів і повсякдення єврейської громади України 19–20 ст. у колекції НМІУ // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності”, Київ, 6–7.06.2017. – Київ: Вид. О. Філюка, 2017. – С. 144–148.
12. Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4163–2003. – Київ: Державна архівна служба України, 2004. – 9 с.
13. Наказ Міністерства культури України “Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання” від 14.06.2016 р. № 437 / [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16> (дата звернення: 16.12.2018). – Назва з екрана.
14. НМІУ. – РА-1–2; РА-34; РА-54; РА-60.
15. Програма і статут Товариства Українського козацтва. – Київ: Друкарня військового міністерства, 1918 (з екслібрисом Д. Дорошенка [?]).
- 16 Програма Щорічної науково-практичної конференції Національного музею історії України 6–7.12.2018. – Київ: НМІУ, 2018. – 34 с.
17. Стародруки / [Електронний ресурс]: Українська бібліотечна енциклопедія. – Режим доступу <http://ube.nplu.org/article/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B8> (дата звернення 16.12.2018). – Назва з екрана.
18. *Титов А. А.* Описание славяно-русских рукописей, находящихся в собрании члена-корреспондента Императорского Общества Любителей Древней Письменности А. А. Титова в шести томах. – Москва: Печатня А. И. Снигеревой. – Т. 2. – 1900. – 153 с.
19. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66 576. – 166 арк.
20. *Яциуржинский Х. П.* Город Умань. Краткий исторический очерк. – Умань: Типография “Энергия” Х. Баренбойма и Я. Перельштейна, 1913. – 30 с.
21. *Lacombe M.*, avocat. Histoire des revolutions de l'Empire de Russie. – Paris: Broche, 1760. – 433 p.
22. *Lafenestre G. de., Richtenberger E.* La peinture en Europe – Venise. [Б. м.], [Б. в.], 1900. – 400 p.

REFERENCES

1. *Aristov V. Yu.* Nevidomi rukopisy kolektsii A. O. Tytova iz fondiv NMIU // *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy.* – № 4 (2019) (v druzsi).
2. *Bahalii D. I.* *Istoriia Slobidskoi Ukrainy.* – Kh.: SOIuZ, 1918. – 308 s. (mistyt darchyi ekslibrys prof. D. Bahaliia akademiku A. Krymskomu)
3. *Berdychevskiy Ya.* *Evreiskye knyzhnyky. Iz istorii liudey i ekslibrisov* // *Yehupets.* – K.: Instytut iudaiki, 2005. – № 15.
4. *Berdychevskiy Ya.* *Evreiskie knizhnyki Ukrainy. Iz istorii liudey i ekslibrisov* // *Yehupets.* – K.: Instytut iudaiki, 2003. – № 13.
5. *Dubnov S. M.* *Evrei v Rossii i Zapadnoy Evrope v epokhu antisemitskoy reaktsii v 3 kn.* – Vup. 1: *Evrei i tsarstvovanie Nikolaya II (1894–1914).* – Petrograd: evreiskiy izdatelskiy kooperativ “Kadima”, 1922. – 84 s.
6. *Evreyskaia entsiklopediia: svod znaniy o evreystve ego kulture, proshlom i nastoiashchem v 16 t.* / red. L. K. Katsenelsona – Sankt-Peterburg: Brokhauz-Efron, 1908–1913.
7. *Ideolohiia i praktyka UPR. Materialy teoretychnoi konferentsii.* – Kyiv: URP, 1991 (mistyt darchyi ekslibrys Levka Lukianenka Natsionalnomu muzeiu istorii Ukrainy vid 25.12.1991).
8. *Ieromonakh Iosyf.* *Istoriia iudeyskogo naroda po arkheologii Iosifa Flaviiia.* – Sobstvennaia tipografiia Sviato-Troitskoy Sergievoy Lavry, [pislia 1903]. – 484 s.
9. *Koltsuniak H. M.* *Narodni khresty v Kolomyishchyni.* – L.: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, 1919. – 40 s.
10. *Kutsaieva T. O.* “Dodatkova atrybutsiia” i “(re)atrybutsiia” muzeinykh predmetiv: pytannia aktualnosti (na prykladi kolektsii NMIU) // *Tezy IV Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii “Istoryko-kulturna spadshchyna: problemy zberezheniia i populiaryzatsii”*, Lviv, 21–22.04.2017. – Lviv, 2017.
11. *Kutsaieva T. O.* *Vyznachennia terminiv “dodatkovy atrybutsiia” i “(re)atrybutsiia” shchodo muzeinykh predmetiv: na prykladi rarytetiv obriadiv i povsiakdennia ievreyskoi hromady Ukrainy 19–20 st. u kolektsii NMIU* // *Materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii “Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezheniia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti”*, Kyiv, 6–7.06.2017. – Kyiv: Vyd. O. Filiuka, 2017.
12. *Metodychni rekomendatsii shchodo zastosuvannia DSTU 4163–2003.* – Kyiv: Derzhavna arkhivna sluzhba Ukrainy, 2004. – 9 s.
13. *Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku vidboru rukopysnykh knykh, ridkisykh i tsinnykh vydan do Derzhavnogo reiestru natsionalnoho kulturnoho nadbannia” vid 14.06.2016 № 437* / [Elektronnyi resurs]: Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16> (data zvernennia: 16.12.2018). – Nazva z ekrana.
14. NMIU. – RA-1–2; RA-34; RA-54; RA-60.
15. *Prohrama i statut Tovarystva Ukrainskoho kozatstva.* – Kyiv: Drukarnia viiskovoho ministerstva, 1918 (mistyt vlasnytskyi ekslibrys Dmytra Doroshenka).
16. *Prohrama Shchorichnoi nauково-praktychnoi konferentsii Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy 6–7 hrudnia 2018 r.* – Kyiv: NMIU, 2018. – 34 s.
17. *Starodruky* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ube.nplu.org/article/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B8> (data zvernennia 16.12.2018). – Nazva z ekranu.
18. *Titov A. A.* *Opisanie slavyano-russkikh rukopisey, nakhodyashchikhsya v sobranii chlena-korrespondenta Imperatorskogo Obshchestva Lyubiteley Drevney Pismennosti A. A. Titova v 6 t.* – Moskva: Pechatnia A. Y. Snigeryovoy. – T. 2. – 1900. – 153 s.
19. *TsDAHO.* – F. 263. – Op. 1. – Spr. 66 576. – 166 ark.
20. *Yashchurzhyynskiy Kh. P.* *Gorod Uman. Kratkiy istoricheskiy ocherk.* – Uman: Typografiya “Energyia” Kh. Barenboima y Ya. Perelshteina, 1913. – 30 s.
21. *Lacombe M.*, avocat. *Histoire des revolutions de l’Empire de Russie.* – Paris: Broche, 1760. – 433 p.
22. *Lafenestre G. de, Richtenberger E.* *La peinture en Europe.* – Venise. [B. m.], [B. v.], 1900. – 400 p.